

ти мишей" [6, р. 134]. Тобто, погляд блазня крізь пальці є сатирою на тих людей, які надають перевагу не зважати на гріхи інших, чим заохочують останніх продовжувати в тому ж дусі.

Окуляри також були своєрідним топосом в нідерландському сатиричному живописі XVI ст. Як зауважив Ж.-К. Маржолен (J.-C. Margolin), окуляри в живописі стали символом духовної та інтелектуальної сліпоти, неодмінним атрибутом дурнів, усіх, хто викривлює реальність в той чи інший спосіб [15, р. 389]. Таким чином, блазень пародіює тих людей, які сприяють обману чи дозволяють себе вводити в оману, або "дивляться крізь пальці" на те, що відбувається навколо них.

Отже, не дивлячись на низку елементів іконографії, які успадкував ренесансний блазень від середньовічного – жовтий чи строкатий одяг, скінетр-марот тощо – він набув нових ознак, пов'язаних як із зміною його соціального статусу, так і з еволюцією популярних уявлень про цей образ. Блазень епохи Північного Відродження – це член інтелектуальної спільноти – риторської камери, неодмінний учасник усіх театральних постановок та народних свят, і, окрім того, популярний персонаж сатиричної літератури гуманістів та сатирико-дидактичного живопису. Гуманісти звертаються до образу блазня як до своєрідної маски, в якій вони можуть вільно, безкарно висловлювати свої критичні думки щодо сучасного їм суспільства та його вад. Живописці зображують блазня як своєрідного "морософа" – "мудрого дурня", який своєю присутністю викриває дурну поведінку, застерігаючи від неї глядачів. Іконографія його образу ускладнюється – до неї додаються елементи, що символізують глупоту в тому чи іншому прояві, предмети, які асоціюються в популярній уяві з безглуздою поведінкою. Блазень, в такий спосіб, стає ключовою фігурою популярної міської культури, поєднуючи в

собі майданну культуру Карнавалу із гуманістичною думкою, популярну культуру з елітарною.

Список використаних джерел

1. Бахтин М.М. Формы времени и хронотопа в романе // Бахтин М.М. Литературно-критические статьи. – М., 1986. – С. 145-195.
2. Брант С. Корабль дураков. – Харьков, 2012.
3. Рабле Ф. Гаргантюа и Пантагрюэль. – М., 2009.
4. Роттердамский Э. Похвала Глупости. – М., 2007.
5. Barfoot C.C., Todd R. The Great Emporium: The Low Countries as a cultural crossroads in the Renaissance and eighteenth century. – Amsterdam–Atlanta, 1992.
6. Brant S. The Ship of Fools / ed. by E.H. Zeydel. – New-York, 1944.
7. Clouzot M. La musique des marges. L'iconographie des animaux et des êtres hybrides musiciens dans les manuscrits enluminés du XIIe au XIVe siècle // Cahiers de civilisation médiévale. – 1999. – No. 168. – P. 323-342.
8. Dis buch zeit von Kunig Salomon und seiner huss vrouwen Salome wie sy der kü nig fore nam und wie sy Morloff kü nig Salomon brüder wider brocht. – Straßburg, 1499.
9. Doran D.R. The History of Court Fools. – London, 1858.
10. Gibson W.S. Figures of speech. Picturing proverbs in Renaissance Netherlands. – Berkeley, 2010.
11. Gibson W.S. Pieter Bruegel and the Art of Laughter. – Los Angeles-London, 2006.
12. Gifford D.J. Iconographical Notes towards a definition of the Medieval Fool // Journal of the Warburg and Courtauld Institutes. – 1974. – Vol. 37. – P. 336-342.
13. Het Landjuweel van Antwerpen in 1561. Eene Verhandeling over dezen beroemden wedstrijd tusschen de Rederijkkamers van Brabant / door E. van Even. – Leuven, 1861.
14. Jongenelen B., Parsons B. Comic Drama in the Low countries c. 1450 – 1560. A critical anthology. – Cambridge, 2012.
15. Margolin J.-C. Des lunettes et des hommes ou la satire des mal-voyants au XVIe siècle // Annales. Économies, Sociétés, Civilisations. – 1975. – Vol. 30. – №2-3. – P. 375-393.
16. Pastoureaux M. Formes et couleurs du désordre: le jaune avec le vert // Médiévales. – 1983. – Vol.2. – №4. – P. 62-73.
17. Pleij H. Het Gilde van de Blauwe Schuit. – Amsterdam: Amsterdam Academic Archive, 2009.
18. Torviso I.B., Marias F. Bosch: Reality, Symbol and Fantasy. – Madrid, 1982.
19. Waite G.K. Reformers on Stage. – Toronto, 2000.

Надійшла до редколегії 20.06.13

С. Ковбасюк, асп.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ОБРАЗ ШУТА В ИСКУССТВЕ РЕНЕССАНСНЫХ НИДЕРЛАНДОВ: МЕЖДУ СОЦИАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТЬЮ И ПОПУЛЯРНОЙ ОБРАЗНОСТЬЮ

В статье анализируются особенности образа шута в искусстве Нидерландов эпохи Ренессанса, а также взаимодействие между социальной реальностью и народно-смеховой образностью в процессе формирования иконографии, свойственной шуту.

Ключевые слова: Северный Ренессанс, шут, пародия, популярная культура, гуманизм.

S. Kovbasiuk, Postgraduate student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE IMAGE OF THE JESTER IN THE ART OF THE RENAISSANCE NETHERLANDS: BETWEEN SOCIAL REALITY AND POPULAR IMAGERY

This paper analyzes the features of the image of jester in the art of Renaissance Netherlands, and the interaction between social reality and popular comic imagery in the formation of iconography inherent to jester.

Keywords: Northern Renaissance, jester, parody, popular culture, humanism.

УДК 39 (477. 8): 615. 89: 303. 446. 4 "18/19"

Т. Козаченко, асп.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ НАРОДНОЇ МЕДИЦИНИ УКРАЇНЦІВ КАРПАТ В КІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

У статті подано історіографічний огляд дослідження народної медицини карпатських українців кінця XIX – початку XX століття. Аналізується внесок українських та польських етнологів у вивчення регіональної специфіки народного лікування.

Ключові слова: народна медицина, етнологічні дослідження, народні вірування, народні методи лікування, народні лікарі.

Невід'ємною частиною традиційної культури українців є народна медицина. Вона включає в себе залишки різностадіальних синкретичних вірувань, світоглядних уявлень, магічні практики й цінні емпіричні відомості.

Народне лікування населення Карпат зберегло багато архаїчних рис і має регіональну специфіку. Це обумовлено характером соціально-економічних, політичних, культурно-побутових, географічних умов регіо-

ну. Ця сфера народної культури привернула увагу дослідників з другої половини XIX ст. Незважаючи на відсутність спеціальних досліджень, присвячених народній медицині досліджуваного регіону, цінні відомості про народне лікування містять краєзнавчі розвідки українських та польських етнологів. Коло їхніх зацікавлень охопило народні уявлення про анатомію й фізіологію людини, народне розуміння етіології захворювань, погляди на діяльність народних лікарів, методи діагностики та профілактики, санітарно-гігієнічні норми і лікувальні засоби, що вирізнялися багатством та різноманітністю і поєднали раціональні та магічні елементи.

Окремі відомості з народної медицини знаходимо у невеликій статті дослідника Західної України Данила Лепкого "Про народні забобони" [1].

Автор звернув увагу на обізнаність сільських жінок з методами народного лікування, описав способи приготування купелю для дітей з додаванням цілющих трав – сон-зілля, волошок, рути, барвінку. Особливу увагу дослідник приділив народним уявленням про уроки; відзначив, що замовляння є основним способом лікування цієї хвороби.

Д.Лепкий також розглянув народні уявлення про перестрах (переполох). Відзначив, що цим недугом хворіють здебільшого діти, злякавшись чогось побаченого або почутого. Автор описав поширений спосіб визначення причин перестрашу за допомогою виливання гарячого олова чи воску на воду.

У наступній статті "Як то дівчата приворожують женихів" [2, с. 6-7] Д.Лепкий висвітлив кілька народних прийомів любовної магії. Автор описав три способи "приворожування наречених" за допомогою волосся, підмішаного в страву, виделкоподібних кісток кажана, настоїв кори горобини чи медового дерева (вовчого лика).

Дослідження Д.Лепкого дозволяють простежити цікаві особливості й деталі магічних ритуалів, пов'язаних з лікуванням хвороб та любовною магією.

Цінні відомості про народну медицину гуцулів містить невелике дослідження Івана Кузіва "Життя-буття, звичаї і обичаї гірського народу" [3]. Автор досліджував народні уявлення про причини виникнення хвороб, виділив недуги, "що приходять зі сну", "наслані нечистим", "наслані недобрими людьми", "ті що передаються через купіль чи постіль хворого", "з вітру чи студени". Дослідник звернув увагу на поширене застосування освячених продуктів та йорданської води в народній медицині та ветеринарії, описав прийоми любовної магії.

Серед дослідників Західної України варто згадати відомого етнолога, культурно-освітнього та громадсько-діяча Володимира Шухевича.

Вершиною його наукових досліджень стала п'ятитомна праця "Гуцульщина" [4, с. 226-274]. Вона відзначається багатством матеріалу, який зібрав, здебільшого, сам автор під час мандрівок по регіону. П'ятий том дослідження містить цінні відомості з народної медицини гуцулів.

Автор записав народні оповіді, що розкривають народні уявлення про вплив магічних практик на здоров'я людей. Серед напрямків діяльності чаклунів дослідник виділив любовну магію, чари з метою заподіяння хвороби чи смерті людям та домашній худобі. З-поміж народних лікарів дослідник виділив знахарів, які лікують цілющим зіллям і примівників, які лікують замовляннями.

Народні ліки автор поділив на раціональні, які назвав дійсними, і магічні (містичні). Перші дослідник, в свою чергу, розділив на внутрішні у вигляді відварів, настоїв, порошків та зовнішні – компреси, розтирання, ванни, спалювання прядива. До містичних автор відніс симпатичні засоби (обереги, амулети) та замовляння.

В.Шухевич досліджував народні знання про цілющі властивості рослин, записав народні рецепти на основі лікарських трав, поширених на Гуцульщині (живокосту, кривавнику-деревію, чистцю, омели, горечавки).

Хвороби, поширені в даному регіоні, автор також поділив на внутрішні – тетюха (пропасниця), червінка (дизентерія), дихтерик (дифтерія), бешиха, гострець; жіночі хвороби – сплав, ураз; хвороби нервового укладу – родимець, зла бола (епілепсія); шкірні захворювання – остуда, омраза (сифіліс), чирки, обмороження.

Серед народних рецептів, записаних автором, присутні як раціональні, так і магічні. До перших можна віднести спосіб лікування дифтерії березовим дьогтем з додаванням цукру чи меду, болю в серці – відваром верби, ревматизму – відваром живокосту та мазями з борсукового чи ведмежого жиру. До магічних засобів можна віднести методи лікування епілепсії за допомогою окурювання волоссям померлого, мотузкою від повішеного, лікування нічниць та родимця замовляннями.

Окремо автор розглянув хвороби, причиною яких у народі вважають "погані очі урекливих людей". Дослідник описав способи лікування та захисту людей і домашніх тварин від уречення. Серед них – знахарський ритуал гасіння вугілля у воді, захист від уречення у спосіб носіння пацьорки з громовиці (дерево що розбила блискавка), заливання живого срібла у ріг корові-первістці, прив'язування корові на шию червоної шкалитки з часником, глиною, вугіллям чи прив'язування на хвіст червоної волічки, малювання часником хреста на лобі у телят, обливання худоби помиями.

Праця В.Шухевича має здебільшого описовий характер без додаткового аналітичного і порівняльно-історичного аналізу, проте, містить цінний фактологічний матеріал для аналогій та узагальнень.

Магічними засобами в народній медицині цікавився видатний український етнограф, фольклорист, літературознавець та громадсько-культурний діяч Володимир Гнатюк. У 1904 році вийшов підготовлений ним перший том праці "Знадоба до галицько-руської демонології" [5] що містить чотириста народних оповідей, які розкривають народні уявлення про хвороби і смерть, людей з надприродними здібностями (відьом, чарівниць, знахарів, чарівників) майже половина з яких записана самим упорядником. Другий том праці, що вийшов двома книгами у 1912 році, став продовженням публікації матеріалів з української демонології. Він охоплює 175 народних оповідей з Галичини та Наддніпрянської України [6].

На основі вищезгаданих збірок матеріалів В.Гнатюк підготував узагальнюючу працю "Нарис української міфології" [7], яка була надрукована лише в 2000 році за сприяння Інституту народознавства НАН України. Рукопис праці датований 1918 роком. Він зберігається в відділі фондів Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнології імені М.Рильського. У цьому дослідженні автор звернув увагу на народні уявлення про хвороби, причиною яких вважали входження в тіло людини злого духа. В.Гнатюк зазначив, що такі уявлення породжують відповідні методи лікування спрямовані на вигнання духів: 1) залякування духа (криком, бійкою, кусанням, плюванням, вимахуванням ножом, жемами; 2) викликання в нього відрази (окурюванням блекотою, порхавкою, овечим калом, що викликає блювоту); 3) переселення духа в інший організм – рослину, тварину, людину; 4) задобрення пригощаннями та могоричем; 5) висилання духа хвороби на заточення (якусь річ хворого топлять в річці, засипають могильною землею); 6) видалення силою слова (замовляння).

Особливу увагу В.Гнатюк приділив народним уявленням про відьом та знахарів. Зокрема, він описав

характерні ознаки зовнішнього вигляду відьом та звернув увагу на їхню здатність перетворюватись на живі та неживі істоти (собаку, kota, кобилу, корову, вівцю, жабу, голку, сито, полотно тощо); розглянув спільні та відмінні риси між навченою та природженою відьмою, їхню спеціалізацію та способи передачі знань.

Дослідник звернув увагу на шанобливе ставлення українців до криниць і джерел, наділення їх ознаками святості та віру в їхні лікувальні властивості. Автор зазначив, що в народній уяві криниці часто персоналізуються в образі молодої дівчини, тому у заговляннях до води часто присутні звернення жіночими іменами.

Праці В.Гнатюка містять цінний першоджерельний матеріал, що дозволяє простежити народні уявлення про магію та її вплив на здоров'я людини. Автор описав ірраціональні засоби народного лікування, проаналізував народні уявлення про відьом та знахарів, причини виникнення хвороб.

У дослідженні "Людові вірування на Підгір'ю" [8, с. 160-218] відомого українського письменника, етнографа та громадського діяча Івана Франка також присутні відомості з народної медицини. Їх автор зібрав протягом 1880–1882 років в Дрогобицькому, Коломийському та Стрийському повітах.

Дослідник описав народні уявлення про відьом і чарівників, записав народні оповіді про сферу їхньої діяльності.

Автор звернув увагу і на раціональні методи народного лікування за допомогою цілющих рослин. Серед симпатичних засобів дослідник згадав обереги: освячену крейду, сіль, мак-хрустаець (самосійний), зілля троян та сафатину (рослина з сильним запахом часнику).

Магічних засобів лікування автор зібрав найбільше. Серед них можна згадати своєрідні методи лікування хвороб горла водою, процідженою через висушене вовче горло, рожі – підкурюванням ремезовим гніздом, більма – висушенням білком освяченого на Великдень яйця.

Дослідження народних уявлень про чародійство в селі Ходовичі Стрийського повіту знаходимо у праці "Людові вірування на підгір'ю" відомого українського етнографа, фольклориста, музикознавця та літературознавця Філарета Колесси. Серед способів народної магії автор виділив – приготування "данья", приворотного зілля, насилання уроків. Дослідник записав народні оповіді про способи приготування "данья" шляхом підмішування зілля у горілку чи їжу, описав методи лікування випадкових і зловмисних уроків водою в якій омивали косу і серп.

Автор виділив народні способи лікування та захисту домашньої худоби від чародійства. Серед них можна згадати підкурювання освяченими вінками, годування корів проскурками, спеченими на Великдень, напоювання худоби освяченою водою [9, с. 76-98].

У вищезгаданих збірках етнографічних матеріалів І.Франка та Ф.Колесси вагоме місце займають матеріали, що стосуються народної медицини. Незважаючи на описовий характер, відсутність аналізу та узагальнень, ці дослідження є цінним першоджерельним матеріалом для вивчення регіональних особливостей народного лікування.

Деякі галузі народної медицини висвітлив у праці "Матеріали до гуцульської демонології, записані у Зелениці Надвірнянського повіту 1907-1908" [10 с. 1-139] народний учитель, етнограф, дослідник Гуцульщини Антін Онищук. Автор розглянув народні уявлення про людей з надприродними здібностями – знахарів, ворожитів, віжлунів, відьом та баїльників. Дослідник записав народні розповіді про спосіб життя, магичні засоби, сферу діяльності кожного з вищезгаданих персонажів.

Особливу увагу автор приділив народним уявленням про баїльників; описав методи їхнього лікування за допомогою заговлянь, лікарських трав, цілющої води, магичних ритуалів із застосуванням вогню і ножів.

У наступній праці "З народного життя гуцулів" [11, с. 90-158] А.Онищук розглянув народні знання про анатомічний склад тіла людини, фізіологічний етап переходу від статусу дівчини до статусу жінки, описав народні забобони, пов'язані з менструацією та вагітністю.

Особливу увагу дослідник приділив народному акушерству та догляду за новонародженими. Зокрема, автор описав способи допомоги баби-повитухи під час тяжких пологів, розглянув обряд відрізання повитухою пуповини, приготування купелю з додаванням лікарських трав та освяченої води.

Автор, також, розглянув народні уявлення про здатність відьом забирати у корів молоко. Основними способами захисту від чародійства назвав зав'язування в хвості корови червоної стрічки, кидання в дійницю шлюбного перстня і голки, впускання ртуті у просвердлений ріг корови, наливання молока на розпечену підкову.

Дослідження А.Онищука досить ґрунтовне і різнобічне. Автор розглянув народні уявлення про людей з надприродними здібностями, народну гігієну, акушерство, засоби лікування дитячих хвороб, обереги для захисту домашніх тварин. Ці матеріали є цінним джерелом для дослідження народної медицини Гуцульщини.

Народне лікування населення Карпат було предметом дослідження не лише українських, а й зарубіжних етнологів, зокрема, польських. Уже з кінця XIX ст. з'являються етнографічні розвідки, в яких висвітлюються окремі галузі народної медицини українців.

Серед них, насамперед, варто згадати працю відомого польського етнолога та фольклориста Оскара Кольберга. У багатотомній праці "Покуття: огляд етнографічний" [12, с. 96-178] автор не оминув увагою таку галузь культури, як народна медицина. Дослідник навів тексти народних оповідань, що відображають світогляд народу, зокрема, його віру в надприродні сили. Дослідник зазначив, що причиною багатьох хвороб в народі вважають "уроки", через "погані очі". Згідно з дослідженнями О.Кольберга, "уроки" можуть бути з наміром й випадкові, тому поширене використання частки "ні-вроку" під час розмови.

Автор розглянув уявлення народу про хвороби, причинами яких вважають вплив нечистих духів. На думку дослідника, основним методом лікування таких недуг є задобрення духів, що прослідковується у текстах багатьох заговлянь, та методі зарікання чогось не робити в обмін на одужання.

Дослідник відзначив поширеність випадків зумисного чародійства, спрямованого на заподіяння шкоди здоров'ю та життю людини. Він записав багато розповідей про чаклунські дії з використанням мертвої води, чи землі з могили, зубів, волосся, жаб, змій та отрут приготовлених з додаванням цих компонентів. Окремо автор виділив чаклунів, що займаються любовною магією. Їхні магичні дії він назвав словом "ліпшити".

О.Кольберг зазначив, що коли є люди які шкодять здоров'ю і життю людей, то існують і такі, що можуть це виправити. До них автор відніс знахарів. Він цікавився їхнім способом життя, методами лікування, причинами високого авторитету серед народу.

Дослідник звернув увагу на значний вплив релігії на народну медицину. На його думку, найбільше він прослідковується у заговляннях і використанні у магичних ритуалах освячених речей, адже деякі знахарі над хворими читають тільки молитви: "Отче наш", "Благосло-

венна Марія", "Вірую", а для лікування використовують свічки, ладан, освячену воду.

Автор записав інформацію про цілющі властивості лікарських трав, поширених на Покутті: оленячих язиків, материнки, перекоти-поля, розторопші, ромену, живиці, любистку, рум'янку, полину та інших. Дослідник зібрав багато народних рецептів для лікування поширених хвороб. Серед них своєрідністю відрізняються способи лікування більма прикладанням живої жаби; мертвої кістки – розчином води і попелу з осики; нариву – примочками квасу з житніх висівок та гусячого посліду; дизентерії – розчином молока, горілки, глини з печі.

Велику увагу дослідник приділив народним уявленням про лихоманку, відзначив, що в народній медицині існує 77 рецептів її лікування; описав 31 спосіб. Число 77, на думку автора, є символічним, тому воно вживається у багатьох заговляннях.

О.Кольберг окремо розглянув дитячі й жіночі хвороби, навів вірування, пов'язані з вагітністю і народженням дитини. Серед дитячих хвороб дослідник виділив тридухи (хвороба, що виникає, через те, що вагітну в дорозі зустрічають з трьома відрами), переляк, крикливці, бабиці (розлад шлунку у дітей); записав тексти заговлянь якими їх лікують.

Отже, О.Кольберг не лише зібрав цінний фактологічний матеріал, а й проаналізував народні уявлення про етіологію хвороб, вплив релігії на народну медицину, цікавився місцем знахарів у житті народу.

У монографії польського лікаря, етнографа та антрополога, професора Віленського та Ягеллонського університету Юліана Талько-Гринцевича "Нариси народної медицини Південної Русі" [13], яка присвячена питанням народної медицини на Україні, подані також матеріали, що стосуються народного лікування населення Галичини. Територіально дослідження охоплює Київську та Волинську губернії, Східне та Західне Поділля, Східну Галичину.

Праця Ю.Талько-Гринцевича дуже ґрунтовна та різнобічна. У передмові автор подав короткий бібліографічний огляд праць з досліджуваної теми, вказав на причини недостатнього вивчення народної медицини. Автор проаналізував народні уявлення про причини виникнення хвороб і відзначив, що більшість недуг приписують результату дії злого духа; охарактеризував поняття чародій, чарівник, ворожбит, знахар. Особливу увагу дослідник приділив останнім: розглянув їхній спосіб життя, методи здобуття знахарських знань, способи лікування, спеціалізацію.

Народні ліки автор поділив на внутрішні (відвари, настої, порошки), зовнішні (компреси, мазі, припарки, полоскання, ванни) та магічні (приворотні засоби, заговляння). Дослідник відзначив, що народ приділяє увагу не тільки цілющим властивостям рослин, а й їхній формі та кольору. До прикладу автор навів спосіб лікування серця рослиною, що нагадує його форму, жовтухи – зіллям, що має жовтий колір, кровотечі – рослинами червоного забарвлення.

Він зібрав і проаналізував деякі заговляння, звернув увагу на символічне вживання в текстах чисел 7, 27, 72, 77.

Працю Ю.Талько-Гринцевич поділив на 5 розділів: "Вагітність і гінекологія", "Хвороби дітей", "Хвороби зрілого віку", "Народна гігієна", "Смерть". У першому розділі автор розглянув народні уявлення про менструацію, як перехід від статусу дівчини до статусу жінки; зібрав і описав народні методи лікування при порушеннях менструального циклу, безплідді; розглянув народні уявлення про фізіологію і гігієну вагітності; описав підготовку до пологів, методи допомоги повитухи породіл-

лі; розглянув народні уявлення про дієту і гігієну ново-народжених; описав методи лікування немовлят.

У другому розділі "Хвороби дітей" автор розглянув народні уявлення про причини дитячих хвороб. Дослідник зазначив, що люди часто не можуть зрозуміти симптоми дитячих захворювань, а діти не можуть їх правильно пояснити, тому більшість дитячих недуг приписують дії надприродних сил – "насланню", "урокам". На думку автора, у лікуванні дітей перше місце займає купіль з цілющим зіллям, до якого прив'язують магічні практики, а також заговляння. Дослідник зібрав народні прикмети і забобони, що стосуються здоров'я дітей, описав своєрідний спосіб "продавання дітей" для припинення їхньої хворобливості.

У розділі "Хвороби зрілого віку" автор поділив захворювання на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх він відніс хвороби дихальних шляхів та травлення (катар, кашель, поруха, колька), хвороби сечових шляхів (водянка, камені в нирках), нервові хвороби (біль голови, гикавка, параліч), хвороби, що мають зв'язок з нечистою силою (уроки, пристріт, ляк, переполох, перелісник), інфекційні хвороби (пропасниця, холера, чума, стиклизна (сказ), сифіліс). До зовнішніх хвороб автор відніс пошкодження та поранення шкіри (забиття, опіки, обмороження, гангрена), новоутворення (бородавки, мертва кістка, рак), хвороби очей, вух, зубів, волосся. Дослідник записав як раціональні методи лікування цих недуг настоями, відварами, мазями, компресами, ваннами, так і магічні – за допомогою заговлянь, окурювань тощо.

У наступному розділі "Гігієна" дослідник зібрав і проаналізував народні забобони, пов'язані зі здоров'ям. Автор розділив їх на декілька груп. Він виокремив забобони, що стосуються звичаїв, домашні забобони (регулюють побут), господарчі (стосуються харчування, одягу), забобони, пов'язані з фізіологічними ознаками людини, забобони щодо звірів, птахів, рослин.

Вагомість праці Ю.Талько-Гринцевича полягає у повноті охоплення фактологічного матеріалу та широті територіальних меж. Автор не лише подав відомості, що стосуються етіології, профілактики, методів лікування певних груп хвороб, а й проаналізував та систематизував народні знання. Цінності дослідженню Ю.Талько-Гринцевича додає докладна паспортизація зібраних матеріалів. Описуючи різні методи лікування, автор називав місцевість, де побутував той чи інший метод. У випадку, якщо відомості брались з літератури, посилався на літературні джерела.

Інформацію про народне лікування населення Карпат знаходимо у монографії польського дослідника Леопольда Вайгеля "Про гуцулів" [14, с. 49-86], що стала результатом кількарічних мандрівок автора по Гуцульщині. Дослідник назвав поширені на Гуцульщині хвороби. Серед них – гарячка, дурничка (тиф), віспа, кір, гостець, молютьба; звернув увагу на те, що в народній медицині широко застосовується таке цілюще зілля як підойма, оливник (кучеряве зілля), ласкавець (любисток), дивина, бобівник. Автор зазначив, що лікарські трави використовують як з раціональною метою, у вигляді настоїв та відварів, так і з магічною – як символічний засіб під час заговлянь, та у вигляді амулетів та оберегів.

Серед народних забобонів, зібраних автором, деякі стосуються народного лікування. Серед них – заборона у Велику п'ятницю говорити слово "зім'я", щоб уникнути в подальшому її укусу, поради для полегшення пологів – надягати породіллі сорочку чоловіка, а кволим дітям підв'язувати до сорочки мішечок з дьогтем, знайденим на дорозі.

Дослідження з народної медицини у праці Л.Вайгеля дуже стисле, описове, позбавлене аналізу і системати-

зації, проте містять цінний фактологічний матеріал, для аналогій та узагальнень.

Серед польських авторів, що досліджували народну медицину Бойківщини, варто згадати польського етнолога Ю.Шнайдера. У праці "3 життя горян надломницьких" [15, с. 176-193] автор висвітлює деякі аспекти цієї галузі народних знань. Зокрема, дослідник розглянув народні уявлення про відьом: їхній спосіб життя, здатність перетворюватись на живі та неживі істоти, сферу діяльності.

Автор розглянув народні уявлення про хвороби, причиною яких вважають "уречення", звернув увагу на великий авторитет українських знахарів та недовіру народу до офіційної медицини, описав способи лікування окремих хвороб продуктами рослинного, тваринного та мінерального походження. Зокрема, Ю. Шнайдер навів способи лікування болячки ваннами з трепету, барвінку; чирок – печеною цибулею; сифілісу – відваром зелених шишок ялини; здуття у корів – розчином нафти; корости – розтопленим салом з сіркою; бородавки – голубиною кров'ю, епілепсії – купелем з серцем крота; уроків – амулетами з мишиних очей.

Автор звернув увагу на те, що лікування певних хвороб прив'язують до періодів дня (схід чи захід сонця), фаз місяця; у багатьох методах лікування можна прослідкувати символічне вживання чисел дев'ять і три. Дослідник описав спосіб лікування болю в ногах дев'ятьма ваннами з відвару оцвітину; ляку – дев'ятьма ваннами з відваром явора, вогнику на губах підпаленням дев'ять разів жмутом соломи; уроків – загашуванням три рази по дев'ять вуглин у воді; струпів – відваром з трьох пагонів солодкої груші.

Дослідник цікавився народною ветеринарією. Він записав своєрідні рецепти лікування хвороб домашньої худоби: лишаю – відваром з бурякового листа, пошкодження ракотич – відваром кропиви, почеревниці (кишковий розлад) – сирими яйцями з горілкою, пропасника (біль в кряжі) – пусканням крові з хвоста, здуття – молоком з товченими стоногами, решетини (рани на язичку від гарячої їжі) – насінням конопель.

Праця Ю.Шнайдера містить цінний першоджерельний матеріал, що дозволяє простежити народні уявлення про магію та її вплив на здоров'я людини, місце раціональних та ірраціональних засобів у народній медицині та ветеринарії.

Цінним джерелом у дослідженні народного лікування виступають збірники записів.

Збірку гуцульських записів "Гуцульські примівки" [16, с.41-72], опублікував на сторінках Етнографічного збірника Іван Франко. У праці автор об'єднав записи, зібрані народним учителем О.Галевичем у селах Дошполлє та Полянці Верховинського району Івано-Франківської області та отцем Василем Казарищуком у селах Плоска та Конятин Путильського району Чернівецької області. І.Франко подав тексти записів в контексті з короткими коментарями збирачів та доповненнями від себе. У збірнику автор помістив записи від бабиці (хвороби черевної порожнини), лойки (гадюки), укусу лисиці, холери, прострілу (хвороба схожа на уроки чи пристріт, за народними уявленнями походить від вирваного вітром дерева у коріння якого сидить чорт), рожі, записів про повитуху перед пологами. Дослідник

описав народні пояснення про прич кожної з хвороб, їхні симптоми та способи лікування. Для порівняння автор записав різні варіанти записів з різних місцевостей, вказав на їхні спільні та відмінні риси.

Л. Порубальський записав велике універсальне записання від усіх недуг з описом супутніх дій знахарки з села Залуч Коломийського району [17, с. 98-105].

Відомий австрійський етнограф, історик та фольклорист Р. Кайндель записав записання, які назвав примівками від уроків, золотника, молотби. Останнє записання автор подав у контексті магічного ритуалу, який полягав у тому, що знахарка за кожним рядком записання при слові "в'яжу" зав'язує вузлик на шнурі, який вінці кладе на хворого [18, с. 141-153].

Підсумовуючи огляд праць, можна зробити висновок, що в кінці XIX – на початку XX ст. не було спеціальних узагальнюючих праць, присвячених народній медицині населення Карпат. І хоча в краєзнавчих дослідженнях українських та польських етнологів значна увага приділялась висвітленню багатьох галузей народного лікування, матеріали мають переважно описовий характер, позбавлені аналізу і систематизації. Найбільший внесок у дослідження народної медицини населення Карпат зробили В. Шухевич, А. Онищук, В. Гнатюк, О. Кольберг, Ю. Шнайдер. Їхні праці містять цінний першоджерельний матеріал, що розкриває регіональну специфіку народного лікування.

Список використаних джерел

1. Лепкий Д. Про народні забобони // Зоря. 1884. – № 13 – 15.
2. Лепкий Д. Як то дівчата приворожують женихів // Зоря. 1883. – № 1. – С. 6-7.
3. Кузів І. Життя-буття, звичаї і обичаї гірського народу // Зоря. 1889. – № 15 – 20.
4. Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 5. Львів, 1908. – С. 226-274.
5. Гнатюк В. Знадоба до галицько-руської демонології. Зібрав Володимир Гнатюк Том I // Етнографічний збірник. Видає Етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. Том 15. Львів, 1904. – 272 с.
6. Гнатюк В. Знадоба до української демонології. Зібрав Володимир Гнатюк. Том II. Випуск 1, 2 // Етнографічний збірник. Видає Етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. Том 33-34. – Львів, 1912.
7. Гнатюк В. Нарис української міфології. – Львів: Ін-т народознавства НАНУ, 2000. – 264 с.
8. Франко І. Людові вірування на Підгір'ю // Етнографічний збірник НТШ. – Львів, 1898. – Т. 5. – С. 160-218.
9. Колесса Ф. Людові вірування на Підгір'ю. В с. Ходовичах списав Філарет Колесса (Вступне слово І. Франка) // Етнографічний збірник. – 1898. – Т. 5 – С. 76-98.
10. Онищук А. Матеріали до гуцульської демонології, записані у Зелениці Надвірнянського повіту 1907-1908 // Матеріали до української етнології. – Львів, 1909. – Т. 11. – С. 1-139.
11. Онищук А. З народного життя гуцулів // МУРЕ. 1912. Т. 15. – С. 90-158.
12. Kolberg O. Pokucie: obraz etnograficzny. – Kraków: 1888, t. 3. – S. 96-178.
13. Talko-Hryniewicz J. Zarys lecznictwa ludowego na Rusi południowej. Kraków, 1893. 461 Str.
14. Wajgiel L. O Huculach. Zarys etnografii czny / L. Wajgiel // Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego. – Kraków, 1887. – T. XI. – S. 49-86.
15. Schnaider J. Z życia górali nadlomnickich // Lud. Lwow, 1912. R. 18. – S. 176-193.
16. Франко І. Гуцульські примівки // Етнографічний збірник. – Т.5. – С.41-72.
17. Порубальський Л. Примівка від усякої слабости, в Злучу над Збручем // ЕЗ. 1898. Т. 5. – С. 98-105.
18. Фольклорні матеріали: із збірки професора д-ра Раймунда Кайндля // Етногр. зб. – 1898. – Т. 5. – С. 141-153.

Надійшла до редколегії 20.06.13

Т. Козаченко, асп.

КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ИСТОРИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ НАРОДНОЙ МЕДИЦИНЫ УКРАИНЦЕВ КАРПАТ В КОНЦЕ XIX НАЧАЛЕ XX ВЕКА

В статье представлен историографический обзор исследования народной медицины карпатских украинцев конца XIX – начала XX века. Анализируются вклад украинских и польских этнологов в изучение региональной специфики народного лечения.

Ключевые слова: народная медицина, этнологические исследования, народные верования, народные методы лечения, народные целители.